

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/315694351>

Liken Terimine Türkçe Bir Karşılık Önerisi

Article · March 2017

CITATIONS
0

READS
238

1 author:

Mustafa Yavuz

Istanbul Medeniyet Universitesi

58 PUBLICATIONS 101 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Definitions of Life [View project](#)

"De Plantis" Tradition from Aristoteles to Avicenna [View project](#)

LİKEN TERİMİNE TÜRKÇE BİR KARŞILIK ÖNERİSİ

Mustafa Yavuz¹

¹Bilim Tarihi Bölümü, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Güney Yerleşkesi, Kadıköy, İstanbul. İlet: mustafay007@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, bitkibilimde kullanılan bir terim olan *liken* kelimesine, kök anlamına sadık kalarak Türkçe yeni bir karşılık önerilmektedir. Bu önerinin mantıksal çerçevesi, Antik Yunancadan, Orta Çağ Arapçasına, Orta Çağ Latincesine ve nihayetinde de Türkçeye kadar uzanan bir yelpazede, konuya esas teşkil eden tarihî metinlere ve onların kaydedildiği elyazmalarına dayanmaktadır. Türkçe metinlerde *liken* terimi yerine *yalaç* teriminin kullanımı önerilmektedir. Bu öneri ülkemizdeki dilbilim, onomastik ve bitkibilim uzmanlarının eleştirel dikkatine sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Liken, Terminoloji, Yalaç

PROPOSAL OF A TURKISH EQUIVALENT FOR THE TERM LICHEN

Abstract

In this study, a Turkish equivalent for the botanical term lichen has been proposed having in consideration with its etymon. The logical framework for this proposal relies upon a range of historical texts in some manuscripts from Ancient Greek to Medieval Arabic, Medieval Latin and finally Turkish. In Turkish texts, the use of the term *yalaç* is proposed instead of *liken*. This proposal is presented to the critical attention of specialists in linguistics, onomastics and of botany in our country.

Keywords; Lichen, Terminology, Yalaç

1. Giriş

Günümüz bilim literatüründe, *liken* teriminin biri bitkibilim, diğeri de tıp alanında olmak üzere iki farklı fakat benzer anlamı bulunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde öncelikle, *liken* teriminin sözlük anlamları verilecek, ardından tıp ve bitkibilimde kullanım şekilleri ele alınacaktır.

Açık kaynaklı bir internet ansiklopedisi olarak sanal ortamda yayınlanan Vikipedi'ye göre: "Likenler ya da Lichenes, başlı başına birer organizma değildirler, mantarlar ve fotosentetik alglerden meydana gelen simbiyotik birliklerdir" (Wiki 2016).

Yakın zamanda kullanıma açılan TÜBA Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü'nde, *liken* maddesi şöyle sunulmaktadır: "*liken* (müh.) (Alm. *Flechte*, f; Fr. *lichen*, m; İng. *lichen*) çevr. Genellikle kayalarda, toprak üzerinde ve ağaçlarda, bazı özel türleri cam ve metal yüzeylerinde büyüyen, sülfür dioksit kirliliğinin belirteç organizması olarak değerlendirilen, alg ve mantarın simbiyotik yaşamından oluşan organizma" (TÜBA, 2016).

Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Güncel Türkçe Sözlük'te ise *liken* teriminin anlamı şu şekilde verilmektedir: "İsim, bitki bilimi, Yunanca. 1. Bitki bilimi: Bir mantarla bir su yosununun ortak yaşamasıyla ortaya çıkan bitkilerin genel adı. 2. Tıp: Kaşıntıdırıcı bir deri hastalığı" (TDK, 2016).

Bu sözlüklerden başka, bilimsel kaynaklarda terim olarak kullanımına bakıldığında, tıpta *liken* kelimesinin genellikle bir tamlama içinde kullanıldığı görülür: 'Liken planus'. Liken planus (LP), nedeni bilinmeyen nispeten yaygın bir papüloskuamöz deri hastalığıdır. Deri ve muköz membranlarda düz yüzeyle, parlak pembe-mor renkli papül ve plaklarla karakterizedir (Saylam Kurtipek ve ark., 2008). Bitkibilimde kullanılan haliyle de bir *liken* "genellikle bir mikobiyonttan (mantar ortak) ve bir veya daha fazla fotobiyonttan (fotosentetik ortak) oluşan simbiyotik organizma" şeklinde tanımlanır (Nash III, 2008).

Bu çalışmada üzerinde duracağımız kelimeler, özellikle bitkibilimde tekil olarak *liken*, çoğul olarak da likenler şeklinde kullanılan terimi ifade eden kelimelerdir. Konuya bitkibilim tarihi açısından bakılırsa, ülkemiz likenlerini ele alan ilk çalışmaların XIX. yüzyıl sonunda yabancı araştırmacılar tarafından başlatıldığı, ilk yerli çalışmaların cumhuriyet döneminde Yaltırık (1966) ve Karamanoğlu (1971) tarafından

yapıldığı ve bu çalışmalarda söz konusu terimin *liken* şekliyle Türkçe Bilim Dili'ne girdiği görülür.

2. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada, Sevgi & Tecimen (2012) tarafından belirtilmiş olan *Yabancı Dildeki Bir Terime Türkçe Karşılık Bulma Akışı* izlenmiştir. Bu akışa göre, ilk olarak yabancı metinlerden terimin tespiti ele alınmıştır. Ardından, terimin köken ve anlam açıklaması bilim tarihinde özellikle de bitkibilim tarihinde belirli kilometre taşları olarak kabul görmüş Yunanca, Arapça, Latince ve Türkçe eserlerde kullanım bağlamı incelenerek verilmiştir. Çalışmanın son aşamasında, söz konusu terimle, bu terimin işaret ettiği organizma arasındaki ilişkiye kısaca gösteren-gösterilen ilişkisine zarar vermeyecek ve kök anlamına (etimon) uygun olacak şekilde çeşitli öneri taslakları hazırlanmış ve nihayetinde bu taslaklardan süzülerek oluşturulan bir öneri sunulmuştur.

3. Bulgular

Liken teriminin etimolojisini ele alan Yavuz ve Özyığıtoğlu (2015), Yavuz ve Yavuz (2009) ile Çobanoğlu ve Yavuz (2003), gibi yerli çalışmalar incelendiğinde, özellikle İngilizce ve Fransızca dillerinde farklı etimolojik sözlüklerin taranarak kelimenin Türkçeye geçişi ile ilgili bilgiler verildiği ve kelimenin kökeni üzerinde çeşitli yorumlar yapıldığı görülmektedir. Ne yazık ki bu çalışmaların hiçbirinde *liken* terimi için Türkçe bir terim karşılığı önerilmemiştir. Yine bu çalışmalara göre, *liken* terimi, Almandada *flechten*, Fransızcada *lichén* ve İngilizcede *lichen* şeklinde kullanılmaktadır. Bu konuda, Websters (1996) kelimenin "Yunanca *leichēn*'den geldiğini ve muhtemelen *leichen* ('yalamak') anlamındaki kelimedenden türetildiğini¹; Stearn (1978) ağaç yosunu, *liken*, ciğerotu anlamlarına geldiğini² ve Yunancada *λεικην* şeklinde yazıldığını; Robert (1969) ise yine Yunanca *leichen* 'yalayan' kelimesinden geldiğini ve bitkinin görünümünün bunu desteklediğini³ belirtirler. Böylece, etimolojik kaynaklarda terimin izi sürüldüğünde *liken* teriminin ilk olarak hangi çağda ve hangi tür kaynaklarda kullanıldığı bilgisine de ulaşılması mümkündür. Zira, Dauzat (1954), *Dictionnaire Etymologique de la Langue Française* adlı eserinde, *lichén* teriminin

¹ Lt., Gr. *leichēn*, prob. < *leichen*, lick.

² *λεικην*, tree moss, lichen, liverwort.

³ 1845, Mot Lt. du Gr. *leichen* "lecher" ce vegetal semblant lécher son support.

Fransızcada ilk kullanımını Guérout'ta (1550) dayandırır: 1545 *Guerout, mot Lt. du Gr. "leikhen"* (proprem. "qui leche" parce qu'il semble lécher les e'corces) Yunanca "leikhen"den gelmiş Latince kelime. (Ağaç kabuklarını yalyormuş gibi görüldüğü için "qui leche" ('yalayan') kelimesiyle ifade edilmiştir).

Guillaume Guérout, 1507 - 1569 yılları arasında yaşamış Fransız mütercim, yazar, müzisyen ve şairdir. 1550'lerde canlılar dünyası ile ilgili bazı eserleri Fransızcaya tercüme edip yayınlamıştır. Guérout'un 1545 yılına ait bitkiler veya bitkisel ilaçlar ile ilgili müstakil bir eseri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Glardon (2012) tarafından da belirtildiği üzere, Fuchs'a ait *De Historia Stirpium Commentarii Insignes* isimli eseri *L'histoire des plantes mis en commentaires par Leonart Fuschs* adıyla Fransızca'ya 1548 yılında tercüme ettiği bilinmektedir (Guérout, 1550). Bu bulgulara göre, "lichen" teriminin izini -XVI. yüzyıl müelliflerinin eserlerinde- Fransızca'da 1548, Latince'de 1542 yılına kadar sürebilmek mümkün görünmektedir. Fuchs, eserinde yaklaşık 500 kadar bitkiyi tek tek ele alırken, ana başlığın hemen altında "Nomina" alt başlığında bitkinin isminin kökeni bahsiyle Yunanca, Latince, Almanca dillerindeki karşılıklarını da sunmuştur ve çalışmamıza konu olan eserinde "lichen" kelimesinin kökeni hakkında şu bilgileri vermektedir: *Nomina: AEIXHN Graecis, Lichen Latinis, officinis et herbarijs Hepatica, Germanis Stein oder Brunnenleberkraut dicitur. Lichena autem Graeci et Latini nominaverunt, quod contra Lichenas omnibus remedijs antepnatur: aut à re ipsa nomen dederunt, quoniam saxa quibus haeret linguae modo lambat. Hepaticam vero recentiores vocarunt, quod iecinorum fibris similis conspiciatur. İsim: Yunanca λειχην (leikhen), Latince Lichens, otacılar ve imalatçılarda Hepatica, Almanca Kaya veya Kuyu (Çeşme) Ciğerotu derler. Ya Lichenas⁴ hastalığının her türüne iyi geldiği için, ya da kayaların üzerine dilin yalaması gibi yapışır görüldüğü için Yunan ve Latinler tarafından böyle isimlen-dirilmiştir. Son zamanlarda, karaciğer dokusuna benzetildiği için Hepatica (Ciğerotu) olarak da anılmaktadır (Fuchs 1542). Ayrıca Fuchs, eserinde bitkilerin hangi özel-liklerinin ne gibi tedavi maksatlarıyla kullanıldığına dair Galenus, Plinius ve Dioscorides'ten alıntılara da yer vermiştir. Plinius'un eserinde likenlerin kullanımı hakkında Yavuz (2013) ve Dioscorides'in eserinde likenlerin ele alınış şekliyle ilgili olarak da Yavuz (2012) çalışmalarında daha detaylı bilgiler verilmektedir.*

Bu durumda yukarıda sayılan çalışmaların ve ele alınan metinlerin genel bir ifadesi olarak, *liken* kelimesinin Latince Lichen, onun da Yunanca λειχην

(leikhen) kelimesinden geldiği, terim olarak farklı yüzyıllarda birden fazla bitki ve *liken* türünü adlandırmada kullanıldığı ve günümüz bitkibilim terimleriyle ifade edilecek olursa bazen *karayosunu*, bazen *ciğerotu* bazen de *liken* anlamında kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Aynı bitkiye farklı isimler, farklı bitkilere aynı isimler verilmesi şeklinde özetleyebileceğimiz bu ve buna benzer adlandırma sorunları, "bütün bitkilere Latince iki kelimedenden oluşan bir soyad ve ad verilmesi" olarak tanımlayabileceğimiz Binomial Nomenclature (İkili Adlandırma) düzenini ortaya koyan Carolus von Linnaeus'a (1753) kadar sürmektedir.

Yunanca etimolojik kaynaklardan λειχην (leikhen) kelimesi tarandığında, ortaya bitkibilim tarihi açısından da oldukça kıymetli bilgiler çıkmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, Boisacq (1916), *Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque* adlı eserinde λειχην teriminin karşılığı olarak ele aldığı "lichen" kelimesini Dioscorides'e atfeder ve etimolojisini de Yunanca λειχω (leikho) ile Latince *ligo* köklerine dayandırır. Bununla birlikte, bir likenin görüntüsünün "siğiller ile kaplı" cildi andırdığı ve dolayısıyla *liken* kelimesinin ortaya çıktığı yönünde bir de hipotezi vardır.

Liddel ve Scott (1883), *A Greek - English Lexicon* adlı sözlükte λειχην kelimesi ile ilgili olarak "liken, ağaç yosunu, ciğerotu" gibi bitki isimlerinin yanında, "uyuz, saçkıran, temreği" gibi hastalık isimleri de vermektedirler. Bu kaynaktaki bu bilgilere ilaveten, elyazmalarında sıklıkla λειχην (leikhen) yerine λικην (likhen) şeklinde bir yazımın tercih edildiği bilgisi mevcuttur. Yazarlar ayrıca, Theophrastos'un zeytin ağacı üzerinde gelişen bir "şey" için λειχην, incir ağacındaki içinse ψωρα (psora) kelimelerini kullandığını belirtirler.

Λειχην (leikhen) kelimesinin ilk kez Aristoteles'in öğrencisi ve Lyceum'da halefi olan Theophrastos tarafından kullanıldığı bitkibilimciler tarafından bilinmektedir. Einarson ve Link (1976), M.Ö. 370-372 yılları arasında bugünkü Midilli Adası'nda doğup M.Ö. 288-286 yılları arasında öldüğü tahmin edilen Theophrastos'un asıl adının Tyrtamos olduğunu ve Yunancada Θεόφραστος (Theophrastos) kelimesinin "bir tanrı tarafından belirtilmiş, gösterilmiş" anlamına geldiğini belirtirler. Her ne kadar Theophrastos'un *Historia Plantarum* adıyla Orta Çağ'da Latinceye tercüme edilen Περί φυτῶν ιστορία (Bitkilerin Tarihi Üzerine) adlı eseri sonradan daha meşhur olduysa da konumuz ile ilgili olan eseri *De Causis Plantarum* adıyla Latinceye tercüme edilmiş olan Περί φυτῶν αἰτιῶν (Bitkilerin Nedenleri Üzerine) adlı eseridir. Theophrastos, *De Historia Plantarum* adlı eserinde daha çok bitkileri tanıtır tasnif etmiş olup, *De Causis Plantarum*'da genellikle bitkiler arasındaki benzer ve

⁴ Temreği (Hakanî, Çağatayca): Deride oluşan ve derinin kabuk kabuk gibi görünmesine neden olan, günümüz Türkçesinde *temriye* olarak bilinen hastalık ismidir (Demir, 2014). Ayrıca Çobanoğlu ve Yavuz (2003) yayınında *temreği* olarak da verilmiştir.

farklı özellikleri tartışmıştır. Bu eserinde, meseleleri yaygından nadire ve genelden özele doğru ele almış ve Aristoteles-Platon çizgisi başta olmak üzere sırasıyla Democritus, Empedokles ve Anaksagoras gibi çokçu (plüralist) filozoflara atıflar ya da göndermeler yapmıştır. Bu felsefi yaklaşımlar çerçevesinde, Theophrastos'a göre, "Bitkilerin hayvanlardan en önemli farkları toprağa bağlı olmalarıdır ve bitkilerin büyümeleri, üremeleri ve yayılmaları yer ve hava (iklim) özellikleriyle uygunluk gösterir." (Einarson ve Link, 1976). Diğer bir ifadeyle: "Farklı ülkelerle (arazilerle), o ülkelerde (arazilerde) görülen farklı bitkiler arasında kesin bir tenasüp vardır. Tarım sanatı⁵ ile uğraşanlar ise, doğru arazide doğru bitkinin ekim-dikimini yaparak hem bitkinin meyve ve tohum verimini arttırabilirler hem de refaha erişirler". Theophrastos, günümüz ifadeleriyle aynı zamanda hem çevrenin korunarak hem de kalkınmanın ve refahın nitel ve nicel yönlerden sağlanması şeklinde özetleyebileceğimiz bir felsefi gerekçeyle, tarımı yapılan ağaçlar ve bu ağaçlarda görülen hastalıklar konularıyla da ilgilenmiştir. Böyle bir bağlamda Theophrastos, tarımsal faaliyetlerin doğal ve yapay etkilerini tartıştığı V numaralı kitabının 8., 9. ve 10. bölümlerini ağaçlara ve meyvelere arız olan hastalıklar bahsine ayırmıştır. Theophrastos, *liken* kelimesini V. Kitabın 9. Bölümünün 10. Bahsinde kullanır.

Bu metinde, Theophrastos cümlelerinin geneli itibarıyla şöyle demektedir: "Ağaçların aşırı füliz vermeye ve vejetatif (bitkisel) büyümeye ağırlık verdiği dönemlerde meyve verimi düşer. Bu şartlar altında incire ψωρα (psora) ve zeytine λειχην (leikhen) musallat olur".

Şekil 1'de verilen kelime grubu ἐλαία δὲ λειχηνῶν⁶; De Causis Plantarum'un XV. ve XVI. yüzyıllarda basılan Latince tercümelemin tamamının kendisine dayandırıldığı, X. yüzyıla tarihlenen en eski yazma nüshasından alınmıştır. *Liken* terimi Yunanca şekliyle, Vatikan Kütüphanesi Urbanus Graecus 61 numarada kayıtlı bulunan bu yazma nüshanın 234b sayfasında geçmektedir. Einarson ve Link (1976), her ne kadar bu nüshanın dili üzerinde çeşitli düzeltmelerin yapılması gerektiğini savunuyor olsalar da hâlihazırda en eski tarihli nüsha olması sebebiyle, gerek yazma eserlere

⁵ Antik dönemde tarım da tıp gibi bir sanattır.

⁶ Bu eserinde Theophrastos'un kullandığı συκῆ kelimesi günümüz Türkçesiyle "ekim-dikimi yapılan incir ağacı" anlamına, ἐλαία kelimesi yine "ekim-dikimi yapılan zeytin ağacı" anlamına, ψωρα kelimesi "uyuz, temreği, kabuk" anlamlarına, λειχην kelimesi de "saçkıran, temreği, kabuk" anlamlarına gelmektedir. Daha açık bir ifade ile, ἐλαία δὲ λειχηνῶν cümlecüğünü Türkçe'ye "zeytinin likeni" veya "zeytin likeni" olarak çevirmektense, ἐλαία kelimesinin dativus (-e hali) λειχηνῶν kelimesinin de nominativus (yalın) hallerde kullanıldığını dikkate alarak "zeytin ağacına (musallat olan / arız olan) liken" ya da "zeytin ağacı üzerindeki liken" şeklinde çevirmek daha uygun görünmektedir.

dayalı bilim tarihi çalışmaları, gerekse dilbilim çalışmaları açılarından bu yazma nüsha büyük önem taşımaktadır.

ἐλαία δὲ λειχηνῶν.

Şekil 1. Theophrastos'ta liken terimi: ἐλαία δὲ λειχηνῶν (VK, 2016)

Theophrastos'tan sonra, bitkibilim alanında en önemli eserin Dioscorides'e (M.S. I. yy) ait olduğu görülür. Likenlerin Dioscorides'in eserinde (ve farklı dillerdeki tercümelerinde) kullanım şekillerini ve amaçlarını irdeleyen Yavuz (2012), ilgili metni Dioscorides'ten alıntıyla *Λειχην ὁ ἐπι τῶν πετρῶν* (Leikhen o epi ton petron / *Liken*, kayaların üzerinde gelişir) şeklinde, Arapça tercüme yapan Huneyn bin Ishak'tan (ö. 877) ise *لحين قطرن و هو حزاز الصخر* (Lihîn kutrun ve hüve hazâzü's-sahr) şeklinde verir. Böylece, Dioscorides'in ilk Arapça tercümelerinden kabul edilen bu metinde, terimin hem Yunanca okunuşunun Arap alfabesi ile yazılışı hem de ona karşılık olarak Arapça bir isim tamlamasının kullanıldığı görülür. Yavuz (2012), çalışmasında Dioscorides'in Arapça tercümesi için kaynak olarak Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı 3702 ve 3703'te muhafaza edilen ve XIII. yüzyıla tarihlenen "Kitabü'l Haşaiş" nüshalarını esas almıştır.

İslam Bilim Tarihinde İbni Sina (ö. 1037) ve İbnü'l Baytar (ö. 1248), çeşitli eserlerinde Arapça *الصخر حزاز* (hazâzü's-sahr) tamlamasını *liken* anlamında kullanmışlardır. İbni Sina'nın meşhur eseri El Kanun fi't Tıb, XVIII. yüzyılda Osmanlı Sultanı III. Mustafa döneminde hekim Tokatlı Mustafa bin Ahmed tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (Ağırakça, 2004; Aciduman, 2014). Bu tercümenin en meşhur nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 1015 numarada kayıtlı tek cilt bir kitap şeklindeyken, müellif nüshası ise (Koca) Ragıp Paşa Kütüphanesi, 1335 numarada kayıtlı 21 fasikül halindedir. Her iki nüshada da *حزاز الصخر* (hazâzü's-sahr) tamlamasının karşılığı olarak "Türkî lisanında جكر اوتى (ciğerotu) derler" ifadesi bulunmaktadır. Metnin devamı müstensih nüshasında⁷ "Latiniyyede اياشقه (eyaşika) derler." şeklinde, müellif nüshasında⁸ ise, "Latiniyyede اباشقه (ebaşika) derler" şeklindedir. Müstensih nüshasında (kopya nüshada) bir noktadan kaynaklı yazım hatası bulunmaktadır. Müellif nüshasındaki kelimenin de doğru şekli اباتقه (epatika) olmalıdır çünkü *Latiniyye* ile kastedilen Latin dili olup, Latinceci ciğerotu olarak bilinen terim *Hepaticadır*. Bununla birlikte, Latince telaffuzda kelimenin başındaki

⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 1015, sayfa 179b.

⁸ Ragıp Paşa Kütüphanesi, 1335/8, sayfa 194a.

/h/ sesinin tam çıkarılmadığı ve *Epatika* şeklinde okunduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Her iki kitapta yer alan ortak metin, Türkçede *Çiğerotu* teriminin kullanılması sebebinin Latince *Hepaticanın* karşılığı olması şeklinde ifade etmektedir. Çobanoğlu ve Yavuz (2003) çalışmasında da belirtildiği üzere, günümüz bitkibilim terminolojisinde *Hepatica* kesinlikle *liken* anlamında olmayıp, farklı bir canlı grubuna verilen isimdir.

İbnü'l Baytar'ın meşhur eseri *Kitabü'l Câmi fî'l-Edviyeti'l Müfred*e ise Aydınoglu Umur Bey'in emriyle XIV. yüzyılda ismini bilmediğimiz bir mütercim tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir ki bu çeviri, bilindiği kadarıyla, alanında, Anadolu Türkçesi'ne tercüme edilen ilk eserdir (Ağırakça, 2004; Biçer, 2011). Ülkemizde İbnü'l Baytar üzerine yapılmış güncel bir çalışmada (Biçer, 2011) konumuzla ilgili olan Arapça *حزاز الصخر* isim tamlaması, *harâzû's-sahr*, *taş kımasıdır*⁹ şeklinde okunmuştur. Bu okumanın hatalı olduğu Arapça veya Türkçe nüsha karşılaştırmalarıyla kolaylıkla anlaşılabilir. Birlikte, konumuz açısından önemli olan husus, İbnü'l Baytar'ın eseri XIV. yüzyılda Türkçeye tercüme edilirken, mütercim tarafından Arapça *الصخر حزاز* (*hazâzû's-sahr*) ifadesinin bir karşılığı olarak 'taş kıması' ifadesinin kullanılmış olmasıdır. Buradan çıkardığımız sonuç, *Kayacıl (Saksikol) Likenler* için Türkçede ilk defa *taşkıması* teriminin kullanılmış olduğudur.

Çalışmamızda ele aldığımız elyazmaları yazarın kendi eliyle yazılmış olan kitaplar değil de daha sonraki yüzyıllarda çoğaltılmış versiyonlardır. Bu yüzden Çizelge 1'de görüleceği gibi "Nüshanın Yüzyılı" ve "Eserin Yüzyılı" herhangi bir karışıklığa yol açmamak adına, birbirinden farklı iki sütun halinde verilmektedir.

Ne yazık ki, Dioscorides veya Theophrastos'un yaşadıkları dönemde yazdıkları kitaplar maddi birer varlık olarak günümüze ulaşamamış, bunun yerine çoğaltılmış nüshaları aktarılmıştır. Dolayısıyla, zaman içinde kitaptan kitaba bilgi aktarımı esnasında bazı kelimelerin veya bazı kelimelerin bazı harflerinin değiştiğini de görürüz. Bir örnek olarak, Dioscorides'e ait aynı eserin VII. ve IX. yüzyıl versiyonlarında terimimizin *λικην* (*likhen*) olarak yer aldığını, XVI. yüzyıl versiyonlarında *λεικην* (*leikhen*) şekline dönüştüğünü görürüz ki, Einarson ve Link (1976) tarafından öne sürülen bilginin teyidi mahiyetindedir.

Dioscorides'in eserinin Osmanlı Türkçesi'ne - Matthioli (1568) üzerinden dolayı da olsa- tercümesi için XVIII. yüzyılı beklemek gerekmiştir (Çobanoğlu ve

Yavuz, 2003). Osman bin Abdurrahman tarafından Türkçeye kazandırılan eserin yazma eser kütüphanelerimizde muhtelif nüshaları bulunmaktadır. Gültürk (2009) tarafından bir tez çalışmasında ele alındığı şekliyle, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 5505 nüshasının 242b sayfasında "çiğer otı-ı sengi" ve "temregü otı" terimleri geçmektedir. Aynı metnin 243a sayfasında ise: "Çiğer otını döğüp temregüye sürseler anı izale ider. Anunçün ana dahi temregü otı dimişler." cümlesiyle, Dioscorides'teki *λεικην* (*leikhen*) teriminin dilimizdeki karşılığı bir de sebep gösterilerek verilmiştir.

4. Tartışma

Bitkibilimin pek o kadar da genç sayılmayacak bir kolu olan likenbilim, Çobanoğlu (2011) tarafından da belirtildiği üzere, ülkemiz bitkibilimcileri arasında son yıllarda giderek daha fazla ilgi odağı olmaktadır. Ortaya koyulan yayınların, yürütülen ve tamamlanan projelerin nitelik ve niceliklerinde bir bakışta görebileceğimiz olumlu yöndeki evrilme ve büyüme elbette ki beraberinde yeni bakış açıları, yeni sorunlar, yeni çözümler ve belki de salt "bilimsel muhalefet" olarak görüp "bilimsel çeşitliliği" destekleyeceğini umduğumuz farklı ekoller, gelenekler de getirecektir. İşte bu noktada, Sevgi ve Tecimen (2012) yayını likenbilimde bazı terimlerin Türkçe karşılıkları olabileceğini gösterirken, oldukça heyecan verici olarak okunabilecek Sevgi (2012) yayınında ilk kez belirtildiği gibi bu terimlerin Türkçe karşılıklarını -eğer yok ise üretip, türetip- kullanmak ve bu terimleri yeni nesillere böylece aktarmak gibi millî-bilimsel meselelerin çözümü için *Tam Zamanıdır*.

Bilgiyi üretme, yayma ve muhafaza etme aracı olarak dilin bilimdeki önemi aşikârdır. Ülkemiz bilim insanlarının (belki en çok da bilim tarihçilerinin) muzdarip olduğu ve bilim camiasında sıklıkla tartışmalı olarak gündeme gelen konulardan bir tanesi de bilim dilinin (ve dolayısı ile bilimler tarihi dilinin) Türkçe olmayışıdır. Gelecekte bir gün uluslararası alanda yaygın bilim dili olarak Türkçeyi de görmek istiyorsak, öncelikle Türkçe ile bilim ve teknoloji, akabinde Türkçe ile bilim tarihi ve bilim felsefesi yapabiliyor olmamız bir gerekliliktir. Bir likenbilimcinin bilimsel çalışmalarında Binomial Nomenclature (ikili adlandırma) kuralları çerçevesinde zaten likenlerin cins ve tür isimlerini Latince olarak kullanmasının gerekli ve yeterli olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Yavuz (2016) tarafından da değinildiği gibi, Türkçe terimleri kullanmaya başlamanın alana yeni başlayan genç bilim insanları, alan dışından gelen meraklı bilim insanları, öğrenciler, amatörler ve halk nezdinde konuyu daha cazip ve anlaşılabilir kılacağı düşüncesi akla gelmektedir.

⁹ Biçer, (2011) çalışmasında Millet Kütüphanesi, Ali Emiri 280 numaralı nüshayı kullanmıştır. Metnin geçtiği sayfa numarası 52a şeklindedir.

Çizelge 1. Liken terimi geçen bazı eserler

Nüshanın Yüzyılı	Eserin Yüzyılı	Yazar	Dil	Kelime
10	M.Ö. 4	Theophrastos	Yunanca	λειχην (leikhen)
7	1	Dioscorides	Yunanca	λικην (likhen)
9	1	Dioscorides	Yunanca	λικην (likhen)
16	1	Dioscorides	Yunanca / Latince	λειχην (leikhen) / Lichen
16	1	Dioscorides	Yunanca	λειχην (leikhen)
13	9	Huneyn bin İshak	Arapça	لحين (lehîn / lihîn)
18	11	İbni Sina	Arapça / Türkçe	Çiğerotu / حزاز الصخر (hazâzü's-sahr)
14	13	İbnü'l Baytar	Arapça / Türkçe	Çiğerotu / حزاز الصخر (hazâzü's-sahr)
16	16	Fuchs	Latince	Lichen
16	16	Gueroult	Fransızca	Lichen
16	16	Matthioli	İtalyanca	λειχην (leikhen), Azez al sacher
18	16	Osman b. Abdurrahman	Türkçe	Çiğer Otu, Temregü Otu

Bu vesileyle, *liken* teriminin karşılığı olarak hem terimin anlamsal arka plan özelliklerine hem de Türkçe'nin kadim kurallarına uygun, söylemesi ve yazması kolay, akılda kalıcılığı yüksek olan bir terim türetme yoluna gidilmiştir. Bu çalışma ile bilim dünyasına sunulan bu terimin öncelikle likenbilimciler ve dilbilimciler nezdinde tartışılması, eleştirilmesi ve ardından türetilen bu Türkçe terimin -veya yerine bir başka yazar tarafından önerilen bir başka terimin-kamuoyuna sunulması, yıllar sonra da olsa Sevgi (2012) çalışmasında gösterilen hedefe doğru atılmış bir adım olarak değerlendirilmelidir. Zira aynı çalışmada işaret edildiği gibi bilim adamlarının, hangi yabancı dilden yayın okuyorlarsa o dilden terim okunuşunu aynen alıp bunu terim diye kullanmaları, önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Şahin (2016) çalışmasında, *birçok bitkibilimcinin halk dilindeki adlandırmaları görmezden gelerek bunların Latincelelerini ya da bilim insanları tarafından uydurulan isimleri tercih etmeleri* konusuna dikkat çekilmektedir. Yine *botanikçilerin ve diğer fen bilimcilerin kendi alanlarının terim sorunu çerçevesinde, adbilimcilerin ise bitkiadabilim (fitonimi) kapsamında değerlendirdikleri bitkiadları alanında yapılacak araştırmaların, disiplinler arası bir anlayışla ele alınması gerektiği* ifade edilmektedir.

Çalışmamızı şu şekilde gözden geçirebiliriz: Yukarıda kaynak olarak sıralanan sözlüklerde verildiği gibi *liken* terimi günümüzde, likenbilimde bir organizma grubunu, tıpta bir cilt ve deri hastalığını adlandırmada kullanılmaktadır. Bu kelimenin iki ayrı bilim dalındaki kullanımları arasında tarihî, etimolojik ve onomastik bağlar bulunmaktadır. Kelimemizin kökü olarak

Theophrastos'un kullandığı **λειχην (leikhen)** terimi tespit edilmiştir. Bu terimin kökü **λειχω** ('yalamak') eylemidir (Sinanoğlu, 1953). Boyacı Gülenç, (2016) kelimenin İngilizce etimon anlamının 'what eats around itself' yani 'kendi etrafındakini yiyen şey' olduğunu belirtmektedir. Burada *liken* kelimesinin kökeni olarak görülen **λειχω** fiilinin 'yalamak' anlamından ziyade 'yalayıp yutmak' gibi bir anlamı olduğunu söyleyebiliriz.

Gerek Liddel ve Scott (1883) gibi etimolojik kaynaklar, gerekse Çizelge 1'de verilen bazı tıp ve bitkibilim tarihi kaynakları incelendiğinde, terimimizin tıpta ve bitkibilimde kullanım şekillerinin birbiriyle irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, Yunanca, Arapça, Latince ve Osmanlı Türkçesi'nde hastalık anlamındaki "*liken*" ile o hastalığı tedavi ettiği düşünülen bitkibilim unsuru *liken* aynı terimlerle ifade edilebilmiştir.

Liken terimine bir Türkçe karşılık üretmek açısından, İbnü'l Baytar tercümesinde ve Dioscorides'in Osman bin Abdurrahman tercümesinde geçen Çiğerotu, Temregiötu gibi kelimelerden yola çıkılarak farklı terimler üretmek mümkün olsa da, daha geriye gidilerek Antik dönemden itibaren terimin kök anlamı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda verilen tüm bu bilgilerin bir neticesi olarak *liken* teriminin ortaya koyuluşundaki terimsel ilkenin *yalayan* veya *yalar gibi görünen* bir biyolojik organizma için kullanılmış ve tarih boyunca da bu bilginin tekrar etmiş olduğunu görürüz. Ayrıca, Aydemir (2016) tarafından dikkat çekildiği üzere, önerilen kelimenin özne anlamında, gösteren veya

belirten terim ile gösterilen veya belirtilen nesne / kavram arasında anlamsal, işlevsel veya fiziksel ilişki yer almaktadır. Bu 'gösteren-gösterilen ilişkisi' bağlamında likenlerin -genellikle- üzerinde geliştikleri substratları 'yalar gibi' gördükleri de hatırd tutulmalıdır. O halde Türkçe 'yalamak' anlamındaki kelimenin **yala-** fiil kökü kullanılarak farklı eklerle terim önerileri hazırlanabilir.

Zülfikar (1991) tarafından ortaya koyulduğu üzere, bir terim oluşturmada takip edilecek aşamalar: 1) uygun bir kök seçmek, 2) karşılanacak kavramı yansıtacak bir ek eklemek ve 3) ses kurallarına uymak ile mümkün olur. Bununla birlikte, dilimizde terim yapmada en çok yararlanılan kelime sınıfı fiillerdir ki fiil köklerinden isim ve sıfat yapma ekleriyle türetmeler yapılır. Bu aşamalar dikkate alındığında konumuzla ilgili olarak, yala- fiil köküne fiilden isim veya sıfat yapan -Aç (-Eç), -AgAn (-EgEn; AğAn, -EğEn), -Gİç (-Gİç, -GUç, -GÜç; -Kİç, -Kİç, -KUç, -KÜç) ve -GIn (-Gİn, -GUn, -GÜN; -KIn, -Kİn, -KUn, -KÜN) eklerinden biri getirilerek **yalaç, yalagan, yalgıç** ve **yalgın** şeklinde kelimeler türetilebilir. Bütün bu ihtimallerden, **yalaç** kelimesi hem kökün tamamını anlaşılır bir biçimde içinde barındırdığı için (< yala-ç) hem de *liken* kelimesi gibi iki heceli ve söylemesi kolay olduğu için tarafımızdan tercih edilmiş ve önerilmiştir.

Bu çalışmanın nihayetinde, dilbilimcilerin, onomastik uzmanlarının ve bitkibilimcilerin takdirlerine ve eleştirilerine sunduğumuz Türkçe terim önerimiz *yalaç* kelimesidir. Bu öneri kabul gördüğü takdirde, Türkçe bilimsel metinlerimizde *Türkiye Likenleri* yerine de *Türkiye Yalaçları* teriminin kullanılması mümkün olacaktır.

5. Kaynaklar

- Acıduman, A., 2014. Pediatri Tarihi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 57: 225-239.
- Ağrakça, A., 2004. *İslam Tıp Tarihi, Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar*. Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- Biçer, H. M., 2011. *Tercüme-i Müfredat-ı İbn-i Baytar (Metin-inceleme-Dizginli Sözlük)*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 710 sayfa.
- Boisacq, E., 1916. *Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque*. Librairie c. Klincksieck, Paris.
- Çobanoğlu, G. and M. Yavuz, 2003. Tıp Tarihinde Likenlerle Tedavi. *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, 9: 37-90.
- Çobanoğlu, G., 2011. Türkiye Likenoloji Literatürü Listesi -A (2000-2010 Kronolojik Bibliyografya) - B (John (1992, 1995)-2000 Yayınlar). *Türk Liken Topluğü Bülteni*, Sayı 9 (Ocak): 11-43.
- Dauzat, A., 1954. *Dictionnaire Étymologique de la Langue Française*. Librairie Larousse. Paris.
- Demir, E. 2014. S. Gerard Clauson'un Etimolojik Sözlüğünde Geçen Sağlık ve Tıpla İlgili Kelimeler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 31 131-148.
- Einarson, B., and G. K. K. Link, 1976. *Theophrastos De Causis Plantarum in Three Volumes*. Vol. I. William Heinemann Ltd., Londra.
- Fuchs, L., 1542. *De Historia Stirpium Commentarii Insignes: maximis impensis et uigiliis elaborati, adiectis earundem uiuis plusquam quingentis imaginibus, nunquam antea ad naturae imitationem artificiosius effectis & expressis*. Officina Isingriniana, Basel.
- Gardon, P., 2012. La terminologie botanique dans le *De historia stirpium* de Leonhart Fuchs (1542) et ses premières traductions françaises. *Seizième Siècle* 8 (1): 57-74
- Guéroult, G., 1550. *L'Histoire des plantes mis en commentaires*. Balthazar Arnoullet, Lyon.
- Gültürk, S., 2009. *Osman b. Abdurrahman'm Kitâb'un-Nebât'ının (212a-355b) Transkripsiyonu ve Dil Hususiyetleri (Giriş, Gramer İncelemesi, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım)*. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 510 sayfa.
- Hakan AYDEMİRle 01.08.2016, İstanbul'da yapılan sözlü görüşmede elde edilen veriler.
- Karamanoğlu, K., 1971. Türkiye'deki Önemli Liken Türleri. *Ankara Üniv. Ecç. Fak. Mec.*, Cilt: I , Sayı: 1, 53-75.
- Liddel, H. G., and R. Scott, 1883. *A Greek - English Lexicon*. Harper & Brothers, New York.
- Linnaeus, C., 1753. *Species Plantarum, exhibentes plantas rite cognitatas, ad genera relatas, cum differentiis specificis, nominibus trivialibus, synonymis selectis, locis natalibus*,

- secundum systema sexuale digestas*. Impensis Laurentius Salvius, Stockholm.
- Matthioli, P. A., 1568. *Di Pedacio Dioscoride Anazarbeo della Materia Medicinale. Vincenzo Valgrisi, Venedik*. (Köprülü Kütüphanesi, Hacı Ahmet Paşa Kitaplığı No: 371)
- Nash III, T. H., 2008. *Lichen Biology*. Cambridge University Press. New York.
- Nihal Petek BOYACI GÜLENCİ'le 20.08.2016, İstanbul'da yapılan sözlü görüşmede elde edilen veriler.
- Robert, P., 1969. *Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la Langue Française*. Société du Nouveau Littre, Paris.
- Sâmi, Ş., 1905. *Kamus-ı Fransevî, Dictionnaire Français – Turc Illustré*. Mihran Matbaası, İstanbul.
- Saylam Kurtipek, G., F. Tunçez Akyürek, A. Ataseven ve İ. Küçükosmanoğlu, 2015. Zosteriform Liken Planus. *Türk J Dermatol.*, 5(9): 207 – 208.
- Sevgi, O. ve H. B. Tecimen, 2012. Bazı Liken Terimlerinin Türkçe Karşılıkları. *Liken Araştırmaları Derneği Bülteni*, Sayı: 1. 11-15.
- Sevgi, O., 2012. Tam Zamanı. *Liken Araştırmaları Derneği Bülteni*, Sayı: 1. 9-11.
- Sinanoğlu, S., 1953. *Yunanca – Türkçe Sözlük*. T.T.K., Ankara.
- Stearn, W. T., 1978. *Botanical Latin*. David & Charles Publishers Ltd., New Abbot.
- Şahin, İ., 2016. Filoloji ve Botanik Alanlarının Kavşığında Yerel Fitonimler (Bitkiadları) Meselesi. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 56: 775-791
- TDK., 2016. Güncel Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.57b6399bedb3d1.78496033 (Ziyaret Tarihi: 19 /08/ 2016)
- TÜBA., 2016. Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Türkiye Bilimler Akademisi. <http://www.tubaterim.gov.tr> (Ziyaret Tarihi: 13 /09/ 2016)
- Wiki., 2016. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Likenler> (Ziyaret Tarihi: 19 /08/ 2016)
- VK., 2016. *Vatikan Kütüphanesi*. Biblioteca Apostolica Vaticana. Urbinas Graecus:61.
- Webster's., 1996. *The New International Webster's Comprehensive Dictionary of English Language*. Trident Press Int., Florida.
- Yaltrık, F., 1966. *Belgrad Orman Vegetasyonunun Floristik Analizi ve Ana Meşcere Tiplerinin Kompozisyonu Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul T. C. Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yayınları. Sıra No: 436 (6): 22–23.
- Yavuz, M., 2012. Lichens Mentioned by Pedanios Dioscorides. *Ethno Med.*, 6 (2): 103-109.
- Yavuz, M., 2013. *Lichens in the Prescriptions of Pliny the Elder*. Oltenia. Studii şi comunicări. Ştiinţele Naturii, Muzeul Olteniei Craiova. XXIX (No. 1/2013): 115-119. ISSN 1454-6914.
- Yavuz, M., 2016. Bazı Liken Cins (Genus) İsimlerinin Etimolojisi Üzerine. *Avrasya Terim Dergisi*, 4 (2): 18 – 26.
- Yavuz, M. ve S. Yavuz, 2009. Türk Halk Tıbbında Likenler ve İlgili Terimlerin Etimolojisi. *Türk Liken Topluluğu Bülteni*, 7:24–28.
- Yavuz, M., ve G. Özyiğitoğlu, 2015. Tıp Tarihinde Likenlerle İlgili Terimler. *Avrasya Terim Dergisi*, 3 (1): 1 – 9.
- Zülfikar, H., 1991. *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 569, Ankara. ISBN: 975-16-0398-6.